

Toinen maailmansota – suunnaton siviilikatastrofi

Toisesta maailmansodasta ei ole yhtä ainoaa pääkertomusta. Hallitseva yhdistelmänarratiivi liittoutuneiden, Neuvostoliiton, Yhdysvaltojen ja Britannian voitosta ja holokaustista – toisen maailmansodan ”ensimmäisen sukupolven” peruskertomus – on muuttumassa vain yhdeksi monien joukossa.

Länsi- ja Pohjois-Euroopan valtioiden pienet kansalliset narratiivit muodostavat oman kerroksensa paikallisen sotakokemuksen ja liittoutuneiden voiton välille. Voittajavaltojen taistelulentänarratiivien sijasta ne ovat korostaneet siviiliväestön kärsimyksiä ja sotauhreja. Vastarintataistelijat, sotavangit, ilmapommitusten uhrin, sorrettu älymystö, kuritusoperaatioissa teloitettut kyläläiset, nälkää ja puutetta kärsinyt kaupunkiväestö, ja Saksan (sekä Suomen) itäisiltä alueilta karkoitettut ovat nousseet holokaustin rinnalle, välillä jopa kilpailemaan ensimmäisen sukupolven uhrinarratiivien kanssa.

Kylmän sodan loppu ja Neuvostoliiton luhistuminen nostivat esille toisen kertomussukupolven. Puolan toisen maailmansodan kohtalon uudelleenarviointi oli tässä keskeinen. Ukrainan ja Baltian maiden vapautuminen on lisäksi antanut äänen vuosikymmeniä hallinneiden historiantulkintojen ulkopuolella kehittyneille narratiiveille. Nyt ne haastavat yhä voimakkaammin ensimmäisen sukupolven kertomuksia. Toisen sukupolven narratiiveilla on kolme keskeistä piirrettä.

Ensinnäkin ne suhtautuvat äärimmäisen kriittisesti Neuvostoliittoon. Tämä koskee sekä Neu-

vostoliiton politiikkaa toisessa maailmansodassa, itse sodankäyntiä ja sodan aikana ja sen jälkeen harjoitettua joukkoväkivaltaa. Neuvostoliitto nähdään yksinkertaisesti samanlaisena terrorivaltiona kuin natsien hallitsema Saksa. Toisena piirteenä on kasvava määrä kriittisiä kysymyksiä Yhdysvaltojen ja Britannian toisen maailmansodan aikaista ja sen jälkeistä Itä-Euroopan politiikkaa kohtaan. Tätä voidaan kutsua ”hylättyjen narratiiviksi”. Kolmanneksi toisen sukupolven narratiiveja leimaa keskittyminen omiin pieniin ja keskisuuriin uhrinarratiiveihin, jotka haastavat ensimmäisen sukupolven suuriin sotatapahtumiin keskittyneet taistelulentänarratiivit.

Viron nykyinen käsitys toisesta maailmansodasta on tyypillinen esimerkki toisen sukupolven narratiiveista Itä-Euroopassa. Aikaisempi virallinen neuvostonarratiivi – kertomus Neuvosto-Viron osallistumisesta liittoutuneiden sotaan Saksaa vastaan – torjuttiin Virossa melkein heti kun Viron itsenäisyyden palauttamisprosessi alkoi 1980-luvun lopussa. Puna-armeijan virolaissoturin sankarihahmo vaihtui Saksan tai Suomen armeijan tai sissiyksikön riveissä sotineen vapaustaistelijan hahmoon. Narratiivin vaihdosta selittää myös se tosiasia, että 60 000–70 000 virolaista taisteli Saksan armeijassa, puna-armeijassa puolet vähemmän, 30 000–33 000, ja sissiyksiköissä (1941–1957) 15 000–30 000. Lisäksi Suomen armeijan riveissä oli 2400 ja amiraali 1944 Johan Pitkan yksikössä 500 miestä. Eräs keskeimmistä virolaisen toisen

sukupolven narratiivin kirjoittajista on ollut Viron 1990-luvun moninkertainen pääministeri ja historian tutkija Mart Laar.

Oleellista narratiivin muutoksessa on kuitenkin ollut se, että taistelukertomukset ovat vaihtuneet uhrinarratiiviin. Neuvostoliiton aikana Viron toisen maailmansodan siviiliuhreja koskevassa historiankäsityksessä painopiste oli Saksan Viroon perustamissa keskitysleireissä ja siellä tapahtuneissa juutalaisten joukkomurhissa. Uhrinarratiivin muuttuessa Virossa 1980-luvun lopussa Neuvostoliiton suuriin väestöryhmiin kohdistunut väkivalta nousi virolaisen sotakokemuksen pääteemaksi. Sodassa menehtyi tavalla tai toisella neljäsnes Viron väestöstä. Vuosien 1940–1941 ja 1944–1953 aikana Neuvostoliiton Virossa suorittamat pidätykset, teloitukset ja massakyyditykset, sekä pitkälle 1950-luvun loppuun saakka jatkunut NKVD:n sissiryhmiä vastaan, nousivat keskeiselle paikalle kansallisessa muistissa.

Yksi lisäselitys virolaisen taistelunarratiivin heikentymiseen on myös Viron valtion epäselvä asema toisessa maailmansodassa. Vuonna 1938 Viro, Latvia ja Liettua julistautuivat Kansainliiton yleiskokoukselle antamassaan lausumassa puolueettomiksi valtioiksi. Se ei kuitenkaan koskaan saanut yleistä kansainvälistä tunnustusta. Tämän lisäksi syksyn 1939 tapahtumat tekevät Viron toisen maailmansodan aikaisen statuksen monenlaiset tulkinnat mahdollisiksi useastakin syystä. Koska toisessa maailmansodassa ei ollut suvereenia Viron valtiota, ei ole myöskään mahdollista kirjoittaa varsinaista narratiivia Viron valtiosta toisessa maailmansodassa. Neuvostoliiton osana Viro oli sodassa liittoutuneiden puolella, mutta Viron väestön ja poliittisen eliitin suhtautuminen Saksaan oli sodan aikana joko suopea tai jopa melko suosiva. Suuri määrä virolaisia osallistui taisteluihin Saksan ja Suomen armeijan riveissä. Siksi Viron voidaan nähdä olleen toisessa maailmansotassa akselivaltioihin suotuisasti suhtautunut maa. Jos lähtökohdaksi taas otetaan vuoden 1938 puolueettomuusjulistus, Viro voidaan tulkita toisessa maailmansodassa puolueettomaksi valtioksi tai

vähintäänkin sotatoimien kohteeksi joutuneeksi valtioksi, joka ei ollut valinnut sotivaa puolta.

Keskenään kilpailevista näkemyksistä ei siis ole puutetta. Onko sitten kokoava konsepti toisesta maailmansodasta näkyvässä? Vertailukohdaksi voidaan ottaa ensimmäinen maailmansota, jonka syttymisestä tulee ensi vuonna kuluneeksi vuosisata. Ensimmäinen maailmansota on vaikuttanut Euroopan poliittiseen kehitykseen enemmän kuin mikään muu 1900-luvun poliittisen historian tapahtuma. Vuosisata on myös riittävän pitkä aika liennyttäkseen jättäjämaisen kamppailun aiheuttamia tunnepohjaisia tulkintoja Euroopan kansojen muistista. Ensimmäinen maailmansota nähdään tänään paljolti mittavana yhteiskunnallisena tragediana, joka kosketti yhtäläillä kaikkia siihen osallistuneita Euroopan kansoja.

Keskustelu toisesta maailmansodasta on ehkä loitontumassa taisteluhistoriakeskeisyydestä. Sitä tullaan luultavasti käsittelemään tulevaisuudessa suunnattomana siviilikatastrofina, joka inhimillisten kärsimysten lisäksi vaikutti syvästi yhteiskunnalliseen ajatteluun, moraaliseen sääntöihin ja arvoihin sekä kulttuurisuuntauksiin. Kaikki nämä elementit yhdistävät Eurooppaa enemmän kuin taistelunarratiivit. Virolainen toisen maailmansodan narratiivi siviilikärsimyksistä, sotauhreista ja sodan repimästä väestöstä tulisi näin olemaan osa eurooppalaista historian muistia, ei vain pieni luku voittajien ja voitettujen suuressa tarinassa.

V a h u r M a d e

Kirjoittaja Vahur Made on historiatieteen tohtori, Viron Diplomaattikoulun apulaisjohtaja ja Tarton Yliopiston uusimman ajan historian dosentti.